

Μέχρι τῆς στιγμῆς αὐτῆς, ἡ φυσικὴ τάξις δὲν ἐμφανίζεται παρὰ ως καθαρὰ κοινωνικὴ θεώρια. Θὰ συνδεθῇ ὅμως ταχέως ἀπὸ τοὺς Φυσιοκράτας, μὲ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἀφ' ἣς θὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ἀντίληψιν αὐτῶν ἡ μεγάλη σημασία ποὺ ἔχουν τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Τῷ δὲντι, δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν αὐτῶν, πῶς ἀπὸ τὴν παραγωγὴν τῶν ἀγαθῶν ἔξαρται ἡ συντήρησις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Κράτους, πῶς ἀπὸ τὸν ὄλικὸν πλούτον ἀπορρέουν ἡ πρόδοδος καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Συνεπείᾳ τούτου ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ, θὰ ἐμφανισθῇ εἰς αὐτούς, ως ὁ ἀναγκαῖος δρός τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς προαγωγῆς τῆς κοινωνίας, καὶ ἐξ αὐτοῦ θὰ ἔξαγάγουν ἐπὶ πλέον τὸ συμπέρασμα, διὰ τοῦτο ὡς ἀναποσπάστως μετὰ τῆς τελευταίας συνδεδεμένη, ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ, θὰ διέπεται κατ' ἀνάγκην, διπλας καὶ ἐκείνη, ἀπὸ τὴν φυσικὴν τάξιν καὶ τοὺς φυσικούς της νόμους. Ἡ φυσικὴ τάξις, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, θὰ κυριαρχήσῃ τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ἡ δύοια πάλιν θὰ δεσπόσῃ τῆς κοινωνικῆς τοιαύτης.

Ἐκ τῶν φαινομένων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, τὸ φαινόμενον τῆς παραγωγῆς εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀπησχόλησε κυρίως τοὺς Φυσιοκράτας· διὰ τοῦτο ὅμως καὶ ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου, ίδιαιτέρως συνεκράτησε καὶ συνεκέντρωσε τὴν προσοχὴν των, εἶναι δὲ ρόλος τὸν διποίον παίζει εἰς αὐτὸν ἡ γῆ. Ἡ γῆ εἶναι δὲ μόνος καὶ ἀληθής παραγωγὸς τοῦ πλούτου: διότι πραγματικὴ παραγωγὴ πλούτου ὑπάρχει κατὰ τὴν Φυσιοκρατικὴν Σχολήν, μόνον δταν, μεταξὺ τῶν ἀναλισκομένων διὰ τὴν παραγωγικὴν ἐνέργειαν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐνέργειας ταύτης προερχομένων νέων τελεύτων, δὲν παρατηρεῖται ἔξισταις, ἀλλὰ προκύπτει μία διαφορά, ἔνα πλεόνασμα, — τὸ ὑπ' αὐτῆς καλούμενον «καθαρὸν προϊόν»¹. Ἀλλὰ «καθαρὸν προϊόν», μόνον ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ δύναται νὰ ἀποφέρῃ, διότι μόνον ἡ γῆ ἀποδίδει πολλαπλάσια τῶν δσων εἰς αὐτὴν παρέχονται: τὸ συμφέρον συγεπῶς τῆς κοινωνίας, ως ἔξαρτώμενον ἀπὸ τὴν συνεχῆ αὔξησιν τοῦ «καθαροῦ προϊόντος», — ἀφ' οὗ μόνον δι' αὐτοῦ αὔξανει πραγματικὰ δὲ κοινωνικὸς πλούτος, — συνδέεται ἀρρήκτως μὲ τὴν πρόδοδον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας². Ἐπειδὴ ὅμως ἐξ ἑτέρου, τὸ ἐν λόγῳ «καθαρὸν προϊόν» τῆς γῆς, ἀνήκει εἰς τοὺς ίδιοκτήτας ταύτης, ἐπεται διὰ τὴν προαγωγὴ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔχει ως ἀναγκαῖαν καὶ πραγματικὴν προϋπόθεσιν, τὴν εύημερίαν καὶ τὸν

¹ Gide - Rist: Ἔνθ. ἀν. σ. 13.

² «Ἡ εύημερία τῆς ἀνθρωπότητος δλοκλήρου εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὸ δσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερον καθαρὸν προϊόν». (Dupont de Nemours: Origine de la science nouvelle, σ. 346).

πλουτισμὸν εἰδικῶς καὶ ἀποκλειστικῶς τῆς τάξεως τῶν γαιοκτημόνων¹. Ἐκ τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς περὶ τῆς γῆς ώς τοῦ μοναδικοῦ δημιουργοῦ τοῦ πλούτου, θὰ ἀπορρεύσουν ἐπὶ πλέον δύο σπουδαῖα συμπεράσματα διὰ τοὺς Φυσιοκράτας: πρῶτον μὲν, δτὶ ἔκτὸς τῆς γεωργικῆς, δλαὶ αἱ λοιπαὶ ἀπασχολήσεις — ἔμποριον, μεταφοραί, βιομηχανία — εἶναι ἄγονοι καὶ στεῖροι, — δεύτερον δέ, δτὶ μόνῃ τῇ γεωργίᾳ εἶναι δρθὸν νὰ φέρῃ δλόκληρον τὸ βάρος τῆς φορολογίας, ἀφ' οὗ μόνον αὐτῇ παράγει «καθαρὸν προϊόν».

Ἐπὶ τοῦ καθαρῶς πρακτικοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου οἱ Φυσιοκράται ὑποδεικνύουν, ἀφ' ἐνδὲ μὲν τὴν ἀπόλυτον κατοχύρωσιν τοῦ δικαιωμάτος τῆς ίδιοκτησίας, — ἀφ' ἕτερου δὲ τὴν ἔξασφάλισιν τῆς πλήρους ἐλευθερίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀτόμου. Αἱ πρακτικαὶ αὗται ὑποδείζεις, διὰ τῶν ὅποιων διασφαλίζεται τῇ φυσικῇ τάξις εἰς τὰς κοινωνίας, εὔρισκονται. εἰς ἀμεσὸν λογικὸν σύνδεσμον μὲ τὰς θεωρητικὰς προϋποθέσεις ἀπὸ τὰς ὅποιας ἀφωριμήθη τῇ Φυσιοκρατικῇ Σχολῇ. Διότι δτὰν γίνεται δεκτόν, πώς τῇ φωνῇ τῆς φύσεως δεικνύει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τί εἶναι συμφέρον καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ σύνολον, τότε κατὰ λογικὴν συνέπειαν πρέπει ν' ἀποκλείεται δοιασδήποτε μορφῆς ἔξωτερικὸς ἔξαναγκασμὸς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἀλλὰ τῇ ἐλευθέρᾳ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νὰ ἀσκῆται δμαλῶς καὶ ἀδιαταράκτως, πρέπει ἐπὶ πλέον νὰ εἶναι κυρία ὅχι μόνον ἐαυτῆς, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ δρόιον. ἔνσωματοῦνται: τῇ ίδιοκτησίᾳ συνεπείᾳ τούτου ἔμφανίζεται ως τὸ λογικὸν ἐπακολούθημα τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Τοιουτρόπως «ἐλευθερία» καὶ «ίδιοκτησία» τίθενται ἀπὸ τοὺς Φυσιοκράτας, ως οἱ δύο ἀναγκαῖοι δροὶ διὰ τὴν συμμόρφωσιν τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν².

Πρὸς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς, εἶναι ωσαύτως συνεπεῖς καὶ αἱ περὶ νομοθεσίας ἀντιλήψεις τῆς: διότι δτὰν τῇ κοινωνίᾳ διέπεται ἀπὸ φυσικοὺς νόμους αὐτομάτως λειτουργοῦντας, οἱ γραπτοί, οἱ θετικοὶ νόμοι, ἐάν δὲν καταργηθοῦν τελείως, πρέπει πάντως νὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ ἐλάχιστον³. Εἰς;

¹ Δηλαδὴ δοιασδήποτε μεγαλογαϊκτημόνων: «ἔνας εἰδος ἀγροτικοῦ φεουδαρχισμοῦ». (Ch. Bourthoumieux: Ενθ. ἀν. σ. 40).

² «Ἡ διατήρησις τῆς ίδιοκτησίας καὶ τῆς ἐλευθερίας ἔξασφαλίζει τὴν βασιλείαν τῆς τελειοτέρας τάξεως, χωρὶς τὴν βοήθειαν οὐδενὸς ἄλλου νόμου». (Mercier de la Rivière: Ενθ. ἀν. II, 617).

³ Mercier de la Rivière: II, 61.

ἀντίφασιν πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτάς, εύρεσκονται μόνον αἱ πολιτικαὶ της θεωρίαι, διότι ἐπὶ τοῦ πολιτικοῦ πεδίου ζητεῖ ισχυράν καὶ συγκεντρωμένην ἔξουσίαν, ζητεῖ ἀπόλυτον καὶ δεσποτικὴν μοναρχίαν¹. Παρὰ τὴν μερικὴν δύναμιν αὐτὴν παρέκκλισιν, γενικῶς τὸ φυσιοκρατικὸν σύστημα ἀποτελεῖ λογικὸν καὶ μὲν ἐνότητα προϊὸν τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ίδεων τοῦ Ὀρθολογισμοῦ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων, καὶ συνεπῶς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τοιούτων. Χάρις εἰς τὸ ἐν λόγῳ σύστημα, ἡ ἔννοια τῶν αἰωνίων καὶ ἀπαρατίαστων φυσικῶν νόμων, θὰ εἰσέλθῃ δριστικῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐπιστήμην, διὰ ν' ἀποτελέσῃ μέχρι σήμερον ἀδιάσειστον καὶ θεμελιῶδες δόγμα ταύτης.

Ομοίως χάρις εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν φυσιοκρατῶν αἱ ίδεαι τοῦ Ὀρθολογισμοῦ θὰ μεταδοθοῦν καὶ εἰς τὸν Adam Smith, τὸν κύριον θεμελιωτὴν τῆς φιλελευθέρας οἰκονομικῆς ἐπιστήμης². Ἡ φυσιοκρατικὴ αὐτὴ ἐπίδρασις, ἡ δποία ὑπῆρξεν ἔξαιρετικῶς ισχυρά, ἔξηγεῖ καὶ τὴν παρέκκλισιν, τὴν δποίαν δ τελευταῖος οὗτος ἐμφανίζει ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου ἀπὸ τὰς γενικὰς ίδεας ποὺ τοῦ ἔχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία ἐπὶ τοῦ ἡθικοῦ τοιούτου. Ο A. Smith, ὡς γνωστόν, ἐπὶ μακράν σειράν ἐτῶν ἐδίδασκεν εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Γλασκώθης, ἡθικὴν φιλοσοφίαν. Εἰς ταύτην, ἥτο δπαδὸς τοῦ ἐπίστης "Αγγλου φιλοσόφου D. Hume, οὗτινος ἥκολούθει πιστῶς τὰς ἡθικὰς φιλοσοφικὰς ίδεας. Καρπὸς τῆς μακρᾶς διδασκαλίας του, ὑπῆρξε τὸ περίφημον βιβλίον του ἡ Θεωρία τῶν ἡθικῶν Συναίσθημάτων (1759). Εἰς αὐτὸν ὑποστηρίζει πώς τὸ ἡθικὸν συναίσθημα γεννᾶται, ἀφ' ἣς δ ἀνθρωπος ζήσῃ ἐν κοινωνίᾳ: τότε ἐκδηλοῦται εἰς αὐτὸν ἡ φυσικὴ τάσις, ποὺ τὸν φέρει νὰ μιμῆται τὰς κινήσεις καὶ τὴν συμπεριφοράν τῶν ἄλλων, νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ ὑποφέρῃ μετ' αὐτῶν. Τὴν ἀκουσίαν, τὴν ἔνστικτον αὐτὴν συμπάθειαν ποὺ αἰσθανόμεθα πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν ἄλλων, δ Adam Smith θεωρεῖ ὡς τὴν ἀποκλειστικὴν πηγὴν τῶν ἡθικῶν μας ίδεων. Συνεπείᾳ τούτου ἀπορρίπτει τὴν ἔξήγησιν τῆς ἡθικῆς διὰ τῆς λογι-

1 Ὡς ἔξης ἔξηγεῖ τὴν ἀντίφασιν αὐτὴν δ Ch. Bourdoumieux: «Οἱ φυσιοκράται εἰναι φιλόσοφοι ἀποδεχθέντες τὰς νέας ίδεας, ἀλλὰ εἰναι ἐπίσης καὶ αὐλικοί. Ἐξ ἀρχῆς συνέλαθον τὸ σχέδιον νὰ σώσουν τὴν μοναρχίαν, νὰ τὴν βιοηθήσουν δπως ἀντιταχθῇ εἰς τὴν κίνησιν ποὺ τὴν ἀπειλεῖ ἀπὸ διπλῆς πλευρᾶς, οἰκονομικῆς καὶ ἡθικῆς. Εἰναι ὑπὲρ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ εἰναι ὁσαύτως ὑπὲρ τῆς προσωπικῆς δυνάμεως. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τοῦτο διὰ νὰ κρίνωμεν τὸ σύστημα αὐτῶν». (Ch. Bourdoumieux: Ενθ. διν. 4).

2 W. Hasbach: Die allgemeinen philosophischen Grundlagen der von F. Quesnay und A. Smith begründeten politischen Oeconomie, 1890, 25.

κῆς ή τοῦ ἔγωισμοῦ, καὶ υἱοθετεῖ τὴν διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς δημιουργούσης τοῦτο συμπαθείας, θέτων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ώς βάσιν τῆς ήθικῆς, τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν παρατήρησιν. Βεβαίως δὲν ἀρνεῖται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ λογικοῦ ἐπὶ τῆς ήθικῆς διαμορφώσεως καὶ ἔξελίξεως, δέχεται δὲ μόνον τὴν σύμπραξιν αὐτοῦ εἰς τὴν γενίκευσιν τῶν μερικῶν τῆς ἐμπειρίας δεδομένων, ὅχι δὲ καὶ τὴν συμμετοχὴν του εἰς τὴν κατάρτισιν αὐτῶν¹. Τὴν ἐν λόγῳ ἔννοιαν τῆς συμπαθείας, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τοῦ ήθικοῦ αὐτοῦ συστήματος, δὲ Adam Smith θὰ ἐγκαταλείψῃ ἐντελῶς ἀφ' ἣς, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῶν ήθικῶν φαινομένων, θὰ στραφῇ δριστικῶς πρὸς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς. Τὴν βάσιν τῶν τελευταίων τούτων θὰ ἀναζητήσῃ, μακράν ἀπὸ κάθε συμπάθειαν καὶ ἀπὸ κάθε αἴσθημα, εἰς μόνον τὸ ψυχρὸν καὶ ὑπολογιστικὸν «προσωπικὸν συμφέρον». 'Ως ἐκ τούτου τὸ νέον καὶ ἔξ, ἵσου περίφημον βιβλίον του δὲ Πλούτος τῷ ν· 'Εθνῷ, εἰς τὸ δποῖον θὰ ἐκθέτῃ τὰς οἰκονομικάς του θεωρίας, δὲν θὰ ἐμφανίσῃ ἀπλῶς «διαφοράν», ἀλλὰ καθαράν «ἀντίθεσιν» πρὸς τὸ παλαιότερόν του ἐπὶ τῆς ήθικῆς φιλοσοφίας². 'Η ἀντίφασις αὐτὴ μεταξὺ τῶν γενικῶν ίδεων ποὺ εὑρίσκονται ὅπισθεν τοῦ ήθικοῦ καὶ ἔκείνων ποὺ εὑρίσκονται ὅπισθεν τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τοῦ Adam Smith, διεβλεπει βεβαίως ἐν τινι μέτρῳ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ D. Hume, δὲ δποῖος εἰς τινας οἰκονομικάς μελέτας του, εἰς τὰς δποίας ἡσχολήθη μὲ τὴν ἀναίρεσιν τῶν Φυσιοκρατικῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς γεωργίας ἔιαντι τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, εἶχεν ίδιαιτέρως ἐπιμελεῖνται ἐπὶ τῆς ἔξαιρετικῆς σημασίας ώς πρὸς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τοῦ «βιομηχανικοῦ πνεύματος», τοῦ «προσωπικοῦ συμφέροντος», τὰ δποῖα διεχώριζε τελείως ἀπὸ τὴν συμπάθειαν ποὺ εἶχε θέσει ώς βάσιν τῆς ήθικῆς³. Κυρίως δὲ μόνος ἐξηγεῖται, ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν Φυσιοκρατῶν οἱ δποῖοι, ἐπειδὴ πρῶτοι ἔχειρίσθησαν ώς ίδιαιτέρων ἐπιστήμην τὴν πολιτικὴν οἰκονομίαν, ἥτο λίαν φυσικὸν νὰ

¹ H. Hoffding: Ενθ. ἀν. I, 468.

² 'Ο Knies, ἐπικαλούμενος τὴν φράσιν τοῦ A. Smith: «τὸ ἀτομον ἐπιζητοῦν τὸ ίδιον συμφέρον του, ἔργαζεται συχνά διὰ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας», — παρατηρεῖ δτι ἡ λέξις «συχνά» ἀφαιρεῖ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀπολύτου ἀπὸ τὴν Σιμθιανὴν οἰκονομικὴν θεωρίαν καὶ αἴρει τὴν ἀντίθεσιν. 'Η ἐξήγησις αὕτη εὑρίσκεται μακράν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀντίκειται πρὸς ἀλλα χωρία τοῦ A. Smith. (Knies: Die politische Oeconomie vom geschichtlichen Standpunkte Neue Aufl. Braunschweig. 1883, 226).

³ Schatz: L'œuvre économique de David Hume. 1902.

χρησιμεύσουν καὶ ὡς οἱ κυριώτεροι καθοδηγηταὶ τοῦ "Αγγλου φιλοσόφου εἰς τὰς νέας του ἐνασχολήσεις¹.

Ἡ νέα φιλοσοφικὴ θέσις ποὺ δὲ A. Smith λαμβάνει εἰς τὸ οἰκονομικόν του σύγγραμμα, δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἔξῆς: τὸ αἴσθημα, τὸ δποῖον ἔχει ὡς βάσιν τὴν συμπάθειαν, ἀνήκει εἰδικῶς εἰς τὸν ἡθικὸν κόσμον. Εἰς τὸν οἰκονομικὸν κόσμον ἀντιθέτως, ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς τὸ προσωπικὸν συμφέρον², τὸ δποῖον ὡς ψυχρὸν καὶ υπολογιστικόν, συνδέεται κατ' εὐθεῖαν μὲ τὸ λογικὸν καὶ μὲ τοὺς νόμους του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διὰ τὸν ἰδρυτὴν τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, δὲ φυσικὸς κόσμος καὶ δὲ οἰκονομικὸς τοιοῦτος ἐμφανίζουν προφανῆ ἀναλογίαν καὶ ύπαγονται ἀμφότεροι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς αἰωνίους, ἀρμονικούς καὶ ἀπαραθιάστους λογικούς νόμους, — ἐνῷ δὲ ἡθικὸς κόσμος ἵσταται ἔχωριστά ἀπὸ αὐτούς, μὲ ἄλλας ἀρχὰς καὶ μὲ ἄλλας κατευθύνσεις. Ἡ ριζικὴ αὐτὴ διάκρισις μεταξύ, ἐνθεν μὲν τῶν ἡθικῶν φαινομένων, ἐνθεν δὲ τῶν φυσικῶν, πνευματικῶν καὶ οἰκονομικῶν τοιούτων, ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς ἀντιφάσεως τῶν δύο συγγραμμάτων τοῦ "Αγγλου οἰκονομολόγου, τὰ δποῖα παρουσιάζονται ἐκ πρώτης ὅψεως ὡς ἀπορρέοντα ἀπὸ δύο ἀντιφατικὰς φιλοσοφίας. Κυρίως δμως εἰπεῖν, δὲν πρόκειται περὶ ἀντιφάσεως εἰς τὴν γενικὴν φιλοσοφικὴν κατεύθυνσιν, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ διαχωρισμοῦ τῆς λειτουργίας καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἡθικοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν λειτουργίαν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῶν λοιπῶν κόσμων, — τοῦ φυσικοῦ, τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ οἰκονομικοῦ, — ἐπὶ τῶν δποίων ἴσχύουν αἱ ἀρχαὶ τῆς Ὁρθολογιστικῆς φιλοσοφίας³.

Ο Adam Smith λοιπόν, ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, ἀποκρούει τὴν συμπάθειαν καὶ δέχεται μόνον τὸ ἀτομικὸν συμφέρον: τὸ ἐν λόγῳ συμφέρον, δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε, πάρα ἡ υπὸ τῆς Θείας Προνοίας τεθεῖσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου «φυσικὴ τάσις, δπως βελτιώνει συνεχῶς τὴν κατάστασίν του»⁴. Ἀκολουθῶν αὐτὴν δ

1 Ὁ θαυμασμὸς τοῦ A. Smith πρὸς τοὺς Φυσιοκράτας ὑπῆρξεν μεγάλος.

2 «Τὸ αἴσθημα παίζει μεγάλον ρόλον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σμίθ, ἀλλὰ τὸ αἴσθημα ἢ δπως λέγει ἡ συμπάθεια ἔχει τὸν ἴδιον της κύκλον, τὸν ἡθικὸν κόσμον, ἐνῷ τὸ συμφέρον κυριαρχεῖ τοῦ οἰκονομικοῦ κόσμου». (Gide-Rist: Ενθ. ἀν. 101).

3 Ὁ Schatz ὑποστηρίζει ἀντιθέτως πώς ἡ φιλοσοφία τοῦ Smith δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν δρθολογισμὸν, ἀλλὰ ἀπορρέει ἀπὸ τὸν Hume. Πρόκειται περὶ ἀπόψεως μνακριθοῦς, ἡ δποία παραλείπει νὰ διαχωρίσῃ τὴν ἡθικὴν ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Φιλελευθέρας Σχολῆς. (Schatz: Ενθ. ἀν. 115, 116 κλπ.).

4 Gide-Rist: Ενθ. ἀν. 103.

δάνθρωπος γίνεται δργανον, ἄνευ συνειδήσεως, τῆς πραγματοποιήσεως τῶν εὔεργετικῶν διὰ τὴν κοινωνίαν σχεδίων τοῦ Θεοῦ¹. Τὸ ἀτομικὸν δύθεν συμφέρον ταυτίζεται ἀπολύτως, λόγῳ θείας ἐπεμβάσεως, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου: πραγματοποιῶν αὐτὸ δάνθρωπος, ἔξασφαλίζει διὰ τούτου, ὅχι μόνον τὴν ίδιαν του πρόδον καὶ εὐημερίαν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὴν πρόδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς κοινωνίας δλοκλήρου. Οὐδεὶς δὲ σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός διὰ τὸ ἀτομον, ἐπιδιώκον τὸ ίδιαίτερον συμφέρον του, οὐδόλως ἔνδιαφέρεται διὰ τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου: ἡ προσπάθεια «διὰ νὰ εύρισκῃ τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ συμφέρον, τὸ δῦνηγεῖ φυσικῶς ἢ μᾶλλον ἀναγκαῖως εἰς τὸ νὰ προτιμᾷ... τὸ πλέον ἐπωφελές, διὰ τὴν κοινωνίαν»², καὶ τοιουτορόπως, «ἐπιδιώκον τὴν ίδιον αὐτοῦ συμφέρον πραγματοποιεῖ συνήθως³ τὸ κοινωνικόν, περισσότερον πραγματικὰ παρὰ ἔὰν εἶχεν ἀληθῶς ὑπ' ὄψιν νὰ ίκανοποιήσῃ τοῦτο»⁴. Ἡ τοιαύτη ἀκουσία, ἀσυνείδητος τρόπον τινά, ἐνέργεια τοῦ ἀτόμου, ἔξηγείται ἐκ τοῦ διὰ δῦνηγείται «παρὰ μιᾶς ἀριθμοῦ χειρός διὰ νὰ ἐπιτυγχάνῃ ἕνα ἀποτέλεσμα τὸ δποίον δὲν εύρισκετο εἰς τὰς προθέσεις του»⁵. Ἡ ἐπέμβασις τούτεστι τῆς θείας Προνοίας, — ἢ ἀλλως τῶν παρ' αὐτῆς τεθέντων φυσικῶν νόμων, — ἐναρμονίζει αὐτομάτως καὶ μηχανικῶς πρὸς ἄλληλα τὰ διάφορα ἀτομικὰ συμφέροντα, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κάθε δάνθρωπος, διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ίδιωτικοῦ αὐτοῦ συμφέροντος, πραγματοποιεῖ φυσικῶς καὶ ἀσυνείδητως καὶ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνικῆς δλότητος. Ἐπειδὴ δὲ κάθε δάνθρωπος εἶναι εἰς θέσιν διὰ τῆς θείας καθοδηγήσεως ἢ διὰ τοῦ λογικοῦ, νὰ δινευρίσκῃ καὶ νὰ κατανοῇ μόνος του καὶ καλύτερον ἀπὸ πάντα τρίτον, τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ συμφέρον, ἔπειται διὰ ἔξασφαλισίς τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀτόμου, ἀποτελεῖ τὸν ἀπαραίτητον, ἀλλὰ καὶ μοναδικὸν δρον, τῆς πραγματοποιήσεως καὶ τῆς ὑλικῆς προόδου καὶ εὐημερίας, καὶ τῆς ἀρμονίας καὶ δικαιοσύνης εἰς τὴν δάνθρωπίνην κοινωνίαν.

Ἐκ τῶν τοιουτορόπως ρυθμιζομένων καὶ ἐναρμονίζομένων ἐλευθέρων ἀτομικῶν συμφερόντων, δημιουργείται, κατὰ τὸν ίδρυ-

1 A. Smith: *Recherches* κλπ. I, IV, ch. 5.

2 A. Smith: *Ενθ. διν.* I, IV, II, 33.

3 Ἡ λέξις «συνήθως» εἶναι ἔκεινη ἐπὶ τῆς δποίας ἔθασισθησαν τινὲς διὰ νὰ ἀρνηθοῦν τὴν διαφορὰν τῆς φιλοσοφίας τοῦ οἰκονομικοῦ ἔργου ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ἡθικοῦ ἔργου τοῦ A. Smith, *Ιδρ. προηγ.* σ. 115.

4 A. Smith: I, IV, II.

5 A. Smith: I, IV, II.

τὴν τῆς Φιλελευθέρας Οἰκονομικῆς Σχολῆς, μία αὐτόματος καὶ ἀναγκαῖα «οἰκονομικὴ δργάνωσις τῆς κοινωνίας», ή δποία ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ σκελετόν, τὴν ἀληθῆ ὑπόστασιν «τῆς ἐπιφανειακῆς, τῆς τεχνητῆς κοινωνικῆς δργανώσεως»¹, τὴν δποίαν καὶ κατευθύνει κατὰ τρόπον ἀρμονικὸν ἀλλὰ καὶ ἀπαραθίαστον. Ἡ ἐν λόγῳ «οἰκονομικὴ δργάνωσις τῆς κοινωνίας», συγκροτεῖται αὐτομάτως καὶ αὐτομάτως λειτουργεῖ, ώς αὐτόνομος μηχανισμὸς ἀνεξάρτητος τῆς βουλήσεως καὶ τῶν διαθέσεων τῶν ἀνθρωπίνων δντων². Διὰ τοῦτο δσον δήποτε καὶ ἀν παρεμποδίζεται, δοον δήποτε καὶ ἀν παρακωλύεται ἀπὸ τὰς «θρασείας παρεμβάσεις» τῆς «παραφροσύνης τῶν ἀνθρωπίνων νόμων»³, ἐν τούτοις πάντοτε τελικῶς ἐπικρατεῖ καὶ ἐπιβαλλεται.

Ἡ αὐτόματος καὶ ἀναγκαῖα αὕτη «οἰκονομικὴ δργάνωσις» τοῦ Adam Smith, δὲν εἰναι προφανῶς παρὰ αὐτῇ ἡ «φυσικὴ τάξις» τῶν Φυσιοκρατῶν. Πιθανῶς βέθαιας ὁ δημιουργὸς τῆς πρώτης, νὰ ἀσχολῆται ὅλιγότερον ἀπὸ τοὺς ἐφευρέτας τῆς δευτέρας μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν «φυσικῶν νόμων», καὶ περισσότερον μὲ «τὸν αὐτοματισμὸν καὶ τὴν ἀναγκαιότηταν» τῆς φυσικῆς κοινωνίας: ἐν τούτοις τὰ ἀποτελέσματα εἰς τὰ δποία καὶ οἱ δύο καταλήγουν εἰναι ἀκριθῶς τὰ ἴδια: διότι τὸ «αὐτόματον» εἰναι καὶ «φυσικόν» τὸ δὲ «φυσικόν», σύμφωνα μὲ τὰς ὁρθολογικὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς, εἰναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ἐπωφελές, πρὸς τὸ τέλειον, πρὸς τὸ ἀρμονικόν⁴. Διὰ τοῦτο ἡ αὐτόματος οἰκονομικὴ δργάνωσις ποὺ ἀπορρέει κατὰ τὸν Σμιθιανισμὸν ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τῶν ἀτόμων, δὲν εἰναι μόνον ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραθίαστος, εἰναι ἀκόμη, καθ' ὃ φυσική, ἡ καλυτέρα καὶ εὔεργετικωτέρα διὰ τὴν ἀνθρωπότητα⁵, δπως ἀκριθῶς καὶ ἡ φυσικὴ τάξις τῶν Φυσιοκρατῶν. Τὸ οἰκονομικὸν ἐπομένως σύστημα τοῦ Adam Smith, ἔχει τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν μὲ τὸ σύστημα τῆς Φυσιοκρατικῆς Σχολῆς: δπως τὸ τελευταῖον τοῦτο προέρχεται ἀπὸ τὴν πίστιν πρὸς μίαν φυσικὴν τάξιν ἡ δποία εἰναι αὐτόματον ἀποτέλεσμα αἰωνίων, ἀρμονικῶν καὶ ἀπαραθιάστων φυσικῶν νόμων παρὰ τοῦ Θεοῦ δημιουργηθέντων, — ἔτσι καὶ τὸ πρῶτον ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πίστιν πρὸς μίαν αἰωνίαν καὶ ἀπαραθίαστον οἰκονομικὴν δργάνωσιν, ἡ δποία εἰναι αὐτόματον προϊὸν τῆς παρὰ τῆς

¹ Gide-Rist: Ἔνθ. ἀν. 102.

² Gide-Rist: Ἔνθ. ἀν. 80.

³ A. Smith: II, IV, V.

⁴ E. Bréhiérg: Ἔνθ. ἀν. II, 322.

⁵ Ωσαύτως καὶ οἱ θεόμοι τοὺς δποίους αὐτῇ δημιουργεῖ — οἱ θεόμοι τῆς φιλελευθέρας κοινωνίας — καθ' ὃ «φυσικοί» εἰναι οἱ μόνοι ποὺ δδηγοῦν ἀσφαλῶς «τὸ ἔθνος πρὸς τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν εὐημερίαν».

Θείας Προνοίας ἐναρμονίσεως τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα τὰ ἐν λόγῳ συστήματα, συμπίπτουν, εἰς τὸ διὰ τὴν θέλησιν τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ εὐεργετικὴ διὰ τούτους. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα συναντῶνται, εἰς τὸ διὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἀτομικῆς δράσεως ἀποτελεῖ τὴν ἀναγκαῖαν προϋπόθεσιν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς φυσικῆς ἢ αὐτομάτου τάξεως. Διὰ τοῦτο ἀμφότερα συμφωνοῦν, εἰς τὸ διὰ τὴν αὐθαίρετος ἐπέμβασις τοῦ Κράτους πρέπει ν' ἀποφεύγεται δσον τὸ δυνατὸν περισσότερον, ἢ δὲ νομοθετικὴ μηχανὴ νὰ χρησιμοποιήται δσον τὸ δυνατὸν δλιγώτερον¹.

Ἡ συμφωνία τοῦ Φυσιοκρατικοῦ συστήματος καὶ τοῦ συστήματος τοῦ Adam Smith ἐπὶ τῆς βασικῆς ἀρχῆς — δηλαδὴ ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ἀπαραθιάστου καὶ μηχανικῆς «φυσικῆς» δργανώσεως τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, — δὲν ἀποκλείει καθόλου τὰς ἐπὶ ἔτέρων σημείων διαφορὰς αὐτῶν. Καὶ εἶναι αἱ διαφοραὶ αὐταὶ ἀρκετὰ μεγάλαι καὶ ἀρκετὰ σημαντικαὶ καὶ ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου, ὥστε νὰ δύνανται νὰ ἔξηγήσουν τὴν διαφορετικὴν εἰς τὴν πρᾶξιν εὔδοκίμησιν τῶν δύο συγγενῶν συστημάτων.— Ἐπὶ μὲν τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου, ὁ Σμιθιανισμὸς διαφέρει ἀπὸ τὸν Φυσιοκρατισμὸν, διότι ἐγὼ δὲ τελευταῖος οὗτος μὲν ἀπόλυτον δογματισμὸν θεωρεῖ ἔνα καὶ μόνον σύστημα, «τὸ τῆς τελείας ἐλευθερίας καὶ τῆς τελείας δικαιοσύνης», ως τὸ κατάλληλον νὰ δδηγήσῃ πρὸς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν, ὁ πρῶτος ἀντιθέτως, δέχεται διὰ τὴν «σοφία τῆς φύσεως» συνεχῶς ἐπανορθώνει τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνθρωπίνης ἐπεμβάσεως καὶ κατευθύνει τοιουτοτρόπως σταθερῶς, καίτοι μέ τινας ἐνίστε βραδύτητας, τὰ ἔθνη πρὸς τὴν εὐημερίαν καὶ τὸν πλοῦτον². Διαφέρει ἀκόμη ἀπὸ τὸν Φυσιοκρατισμὸν, διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτόν, ὁ δποῖος ἀντιλαμβάνεται τὴν «φυσικὴν τάξιν» ως «τάξιν πρὸς πραγματοποίησιν», τὴν θεωρεῖ ως τάξιν «ἡ δποία ἀπὸ τοῦ δε πραγματοποιεῖται», ἐπειδὴ τὴν ἔννοεῖ ως δύναμιν αὐτόματον

1 A. Smith: Ενθ. ἀν. II, IV, IX.

2 Ὁ A. Smith κατακρίνει τὸν F. Quesnay διότι ἐφαντάσθη «πὼς ἡ ὄγεια τοῦ ἀνθρωπίνου σῶματος δὲν δύναται νὰ διατηρηθῇ παρὰ δι' ἐνδὲ καθωρισμένου συστήματος διαίτης, καὶ ἀσκήσεως», καὶ ως ἐκ τούτου ἐνόμισε πὼς καὶ τὸ κοινωνικὸν σῶμα «δὲν δύναται νὰ εύῃ ερῇ παρὰ ὑπὸ ἐνα καθωρισμένον σύστημα: ἀντιθέτως δὲ Ἀγγλος οἰκονομολόγος ὑποστηρίζει, διὰ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα διατηρεῖ τὴν ὄγειαν «ὑπὸ ἐνα πλῆθος διαφορετικῶν συστημάτων», ἔτσι καὶ εἰς τὸ κοινωνικὸν σῶμα ὑπάρχει μία ἀρχὴ — ἡ συνεχὴς προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς δποίας ἡ Φύσις διορθώνει συνεχῶς τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. (A. Smith: II, IV, IX, 321 - 322).

«πάντοτε θριαμβεύουσαν τῶν τεχνητῶν ἔμποδίων ποὺ παρεμβάλλουν εἰς αὐτὴν αἱ Κυβερνήσεις». Ἐπὶ δὲ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου, αἱ διαφοραὶ τῶν δύο συστημάτων, εἶναι ἀκόμη σημαντικώτεραι: πρῶτον μέν, διότι ἡ Σμιθιανὴ Σχολή, ως ἀντιληφθεῖσα σαφῶς τὴν σημασίαν τῶν φαινομένων τῆς ἀνταλλαγῆς καὶ τῆς ἐργασίας, κατώρθωσε νὰ παρέχῃ συστηματοποιημένας πρακτικὰς κατευθύνσεις ἐπὶ τῶν διαφόρων συγκεκριμένων οἰκονομικῶν ζητημάτων, πρὸ τῶν ὅποιων ἀντιθέτως εὑρέθη εἰς ἀδυναμίαν δὲ Φυσιοκρατισμὸς ως μὴ κατανοήσας ἐπαρκῶς τὴν ἔννοιαν τῶν δύο αὐτῶν θεμελιωδῶν οἰκονομικῶν φαινομένων, — ἔπειτα δέ, διότι τὸ σύστημα τοῦ Adam Smith προεῖδε καὶ ἔξετίμησε τὴν ἀξίαν τῆς βιομηχανίας διὰ τὴν κοινωνίαν, ἐνῷ τὸ Φυσιοκρατικὸν τοιοῦτον, ὑπετίμησε ταύτην συστηματικῶς ἀπέναντι τῆς γεωργίας, καὶ συνεπείᾳ τούτου, δόσον τὸ πρῶτον εὑρέθη εἰς ἀρμονίαν, τόσον τὸ δεύτερον ἔνεφαντίσθη ως ἀσυγχρόνιστον καὶ ἀσυμβίθαστον μὲν ἔνα αἰῶνα ποὺ ἔμελλε νὰ γνωρίσῃ μίαν τεραστίαν βιομηχανικήν δημιουργίαν καὶ ἀνάπτυξιν. Ὁ τελευταῖος οὗτος λόγος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔξηγεῖ περισσότερον ἀπὸ πάντα ὄλλον, τὴν δλικὴν ἔκλειψιν τοῦ Φυσιοκρατισμοῦ καὶ τὴν θριαμβευτικὴν ἐπικράτησιν τοῦ Σμιθιανισμοῦ κατὰ τὸν XIX αἰῶνα, χωρὶς βέβαια καὶ νὰ θίγῃ ἢ νὰ ἀναιρῇ δόσα προηγουμένως εἴπομεν περὶ τῆς ταυτότητος τῆς φιλοσοφικῆς ἀφετηρίας καὶ περὶ τῆς κοινῆς θεωρητικῆς βάσεως τῶν δύο συστημάτων.

Τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὅποια κατέληξεν δὲ Adam Smith ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου τῶν ἀρχῶν τῆς Ὀρθολογικῆς φιλοσοφίας, ἀπετέλεσαν τὰ βάθρα ἐπὶ τῶν ὅποιων ἔθεμελιώθη δὲ Φιλελεύθερος Ἀτομισμός. Τινὰ ἐν τούτοις ἐκ τῶν συμπερασμάτων τούτων, ἔσχον ὅλως ἀπροσδοκήτους συνεπείας, αἱ ὅποιαι ὑπερέθεσαν κατὰ πολὺ καὶ τὴν πρόθεσιν καὶ τὰς προθλέψεις τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῶν, μέχρι τοῦ σημείου μάλιστα ὅστε ν' ἀποθίουν καὶ ἡ ἀφορμὴ τοῦ κλονισμοῦ τοῦ κύρους τῆς Φιλελευθέρας θεωρίας διὰ τῆς δημιουργίας νέων συστημάτων ποὺ ἐπρόκειτο νὰ δρθωθοῦν κατ' εὐθεῖαν ἀντιμέτωπα πρὸς ταύτην. Τὰ ἐν λόγῳ νέα συστήματα, παρὰ τὸν σφιδρὸν ἀνταγωνισμὸν των πρὸς τὸν Φιλελεύθερον Ἀτομισμόν, ἀποτελοῦν πάντοτε λογικὰ δημιουργήματα αὐτοῦ καὶ ως ἐκ τούτου προϊόντα τοῦ ἴδιου φιλοσοφικοῦ πνεύματος: τοῦτο σημαίνει προφανῶς δτὶ δὲ Ὀρθολογισμὸς ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου, δὲν ἔξηντλησεν δλόκληρον τὴν γονιμότητα αὐτοῦ διὰ μόνης τῆς δημιουργίας τοῦ Φιλελευθέρου Ἀτομιστικοῦ συστήματος.

Ἐκ τῶν Σμιθιανῶν συμπερασμάτων ποὺ τοιαῦτα συνεπήγαγον ἀποτελέσματα, ἀναφέρομεν ἴδιαιτέρως τὰ σχετικὰ μὲ τὴν «αὐτό-

ματον ἡ φυσικὴν δργάνωσιν τῆς κοινωνίας: ὁ Adam Smith εἶχεν ὑποστηρίξει, ὅπως προηγουμένως εἶπομεν, πώς ὅπισθεν τῆς φαινομενικῆς κοινωνικῆς δργανώσεως, ὑπάρχει ἡ αὐτόματος καὶ ἀναγκαῖα φυσικὴ οἰκονομικὴ δργάνωσις, ἡ ὅποια διέπει καὶ ρυθμίζει κατὰ τρόπον σταθερὸν καὶ ἀπαραβίαστον τὴν πρώτην. Εἶχεν ἀκόμη ὑποστηρίξει πώς ἡ «ἀνταλλαγὴ» ἀποτελεῖ τὴν «φυσικὴν τάσιν» ποὺ ὠθεῖ εἰς σχέσεις τοὺς ἀνθρώπους καὶ δημιουργεῖ τὴν κοινωνίαν¹. Ἐκ τῶν Σμιθιανῶν αὐτῶν θέσεων, ἔξηχθη ὡς λογικὴ συνέπεια, ὅτι τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα παράγουν καὶ κινοῦν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν: εἰναι ἡ ἀρχὴ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ οἰκονομικοῦ ἐν αντιτοπολιτικοῦ², ἡ ὅποια ἐπρόκειτο νὰ διανοίξῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν «ἱστορικὸν ὄλισμὸν» καὶ πρὸς τὸ σοσιαλιστικὸν σύστημα τοῦ Μάρκου³. — Ἐπίσης σημειοῦμεν ἐκ τῶν ὡς ἀνω Σμιθιανῶν συμπερασμάτων, τὰ σχετικὰ μὲ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀμοιβαίας θέσεως τῶν διαφόρων παραγόντων τῆς παραγωγῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐλευθερίας: ὁ ἴδρυτης τοῦ Φιλελευθερισμοῦ εἶχε διακηρύξει, ὅπως ἥδη εἶπομεν, ὡς γενικὸν ἀξίωμα, ὅτι ἡ ἐλευθέρως καὶ αὐτοιμάτως διαμορφουμένη οἰκονομικὴ τάξις, ἔξασφαλίζει τὴν ἀρμονίαν, εὔημερίαν καὶ δικαιοσύνην εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν. Ἐν τούτοις ἄμα ὡς ἔφθασεν εἰς τὴν ἔξετασιν τῶν διαφόρων μερικῶν ρίκονομικῶν σχέσεων ποὺ δημιουργοῦνται ὑπὸ τὸ καθεστώς τῆς ἐλευθερίας, κατέληξεν εἰς ὅλως διαφορετικὰ συμπεράσματα: διότι ἐνεφάνισεν ἐν πρώτοις, τὸν καλλιεργητήν, ὡς στερούμενον, λόγῳ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς γῆς καὶ τῆς συσσωρεύσεως τῶν κεφαλαίων,— τῶν δύο σπουδαιοτέρων θεσμῶν τῆς αὐτομάτου οἰκονομίας — τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του⁴. Διότι ἐπαρουσίασε κατόπιν τὸν ἐργάτην, ὡς τιθέμενον, ὑπὸ τὸ καθεστώς τῆς ἐλευθέρας συμφωνίας, εἰς ἔξαιρετικὰ μειονεκτικὴν θέσιν ἀπέναντι τῶν ἐργοδοτῶν⁵. Καὶ διότι τέλος ώμολόγησεν, ὅτι ὑπὸ τὸ «εὔερ-

1 A. Smith: I, II, 18.

2 L. R ou g i e r : *Mystiques Économiques*, 75.

3 Ὡσαύτως ἡ θεωρία τοῦ Smith περὶ τῆς ἐργασίας «ὡς τοῦ πραγματικοῦ μέτρου τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας παντὸς ἐμπορεύματος», συνέθαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς Μαρξικῆς θεωρίας.

4 «Οἱ ιδιοκτήτης τῆς γῆς ζητεῖ δι' ἑαυτὸν σχεδὸν δλόκληρον τὸ προϊόν ποὺ δικαίεται τῆς δύναται νὰ παραγάγῃ ἡ νὰ συλλέξῃ». Όμοίως δικαίεται τὸ κεφαλαιούχος ποὺ χορηγεῖ εἰς τὸν γεωργὸν τὰ διαγκαῖα κεφάλαια ζητεῖ ἀπὸ αὐτὸν τὸ «κέρδος» τῶν χρημάτων του: «αὐτὸς τὸ κέρδος ἀποτελεῖ μίαν δευτέραν ἀφαιρεσίαν ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας τῆς καταβαλλομένης εἰς τὴν γῆν». (A. Smith: I, VIII, 85).

5 Διότι οἱ ἐργοδόται δύνανται νὰ περιμείνουν, ἐνῷ οἱ ἐργάται δχι, — διότι οἱ πρῶτοι δύνανται νὰ συνεννοηθοῦν, ἐνῷ εἰς τοὺς δευτέρους, εἶναι ἀπηγορευ-

γετικὸν» σύστημα τῆς ἐλευθερίας, εἶναι ἔλαχιστα «παρήγορος» ἡ θέσις «τῶν ἀτόμων ποὺ δὲν ἔχουν ᾱλλο μέσον ὑπάρξεως ἀπὸ τὴν ἐργασίαν»¹. Ἀπὸ τὰς πραγματικὰς ταύτας διαπιστώσεις δὲ Ἀρχηγὸς τῆς Φιλελευθέρας Οἰκονομικῆς Σχολῆς, δὲν ἔταράχθη βεβαίως καθόλου, οὕτε ἀνησύχισε, διότι τὰς ἐθεώρησεν ως τὰ ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοματισμοῦ θεμελιουμένης κοινωνίας. Οἱ μαθηταὶ δύμως καὶ οἱ συνεχισταὶ τοῦ οἰκονομικοῦ του ἔργου, δὲν θὰ παραλείψουν νὰ ὑπογράμμισουν ίδιαιτέρως τὴν ἀντίφασιν αὐτὴν μεταξὺ τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς θεωρίας, καὶ νὰ ἔξαγάγουν ἐξ αὐτῆς τὴν ἀνάγκην τῆς τροποποιήσεως ἢ καὶ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ «ἀπανθρώπου καὶ ἀδίκου» συστήματος τοῦ Φιλελευθερισμοῦ.

Ἐν τούτοις πρέπει νὰ ζητηθῇ μία ἔξηγησις τῆς ἐμμονῆς τοῦ ἰδρυτοῦ τοῦ Φιλελευθέρου Ἀτομισμοῦ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ὑπὸ τὸ καθεστώς τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν παρατηρουμένην εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπὸ τὸ καθεστώς τοῦτο, ἐκμετάλλευσιν καὶ δυστυχίαν τῶν ἀποζώντων ἐκ τῆς ἐργασίας,— τῆς ἐργασίας τὴν ὅποιαν ἐθεώρει ἀκριβῶς ως τὸν μοναδικὸν δημιουργὸν τοῦ πλούτου. Πρέπει δηλαδὴ νὰ ἔξηγηθῇ πῶς συμβιβάζει εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ δ. Adam Smith τὴν ἀργίαν πεποίθησιν περὶ πλήρους καὶ αὐτομάτου εύτυχίας καὶ προόδου τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐλευθέρως ἐνέργει, μὲ τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐκ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας ἀπαθλιώσεως πολυπληθῶν τάξεων, τῶν ἐργατικῶν τάξεων. Τὴν ἔξηγησιν, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν κατὰ τὴν γνώμην μας, εἰς τὴν Ὀρθολογιστικὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν ὅποιαν ἐνεπινέετο εἰς τὸ οἰκονομικόν του ἔργον δὲ ἀρχηγὸς τοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Ἡ φιλοσοφία αὕτη, δέχεται τὸ Σύμπαν ως ἔνα αὐτόματον καὶ ἄκαμπτον μηχανισμόν, ξένον πρὸς τὴν βιόλησιν καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, λειτουργοῦντα κατὰ τρόπον αὐτόνομον καὶ ἀναλλοίωτον, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως ἀρμονικόν, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ιδίων ἀπροσώπων καὶ ἀπαραθίστων φυσικῶν νόμων. Τὴν ἀρμονικὴν δύμας λειτουργίαν τοῦ Σύμπαντος ἀντιλαμβανόμεθα πραγματικῶς καὶ ἀναμφισθητήτως, μόνον ὅταν λάθομεν αὐτὸν ὑπὸ ὅψιν ἐν τῷ συνόλῳ του, καὶ ὅχι ὅταν περιοριζόμεθα εἰς τὴν

μένη ἡ συνεννόησις: «εἶναι ἀληθές πῶς οἱ ἐργάται ὀθιούμενοι ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν τείνουν νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν πίεσιν τῶν ἐργοδοτῶν... Τότε οἱ τελευταῖοι ζητοῦν τὴν ἐπέμβασιν τῶν ἀρχόντων... Καὶ ἡ ἀπόπειρα ἀντιστάσεως τῶν πειναλέων ἐργατῶν δὲν καταλήγει γενικῶς, παρὰ εἰς τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν καταστροφὴν τῶν ἡγετῶν τῆς στάσεως». (A. Smith: I, VIII, 86 - 88).

1 A. Smith: Ενθ. ἀν. 89.

θεώρησιν τμημάτων ή μερῶν αύτοῦ, τὰ δποῖα ἐνδέχεται «μεμονωμένως λαμβανόμενα», νὰ ἔμφανται «σκιάς τινας», αἵτινες ἐν τούτοις οὐδαμῶς ἐπηρεάζουν ή μειώνουν «τὴν λαμπρότητα καὶ ἀρμονίαν τοῦ συνολικοῦ πίνακος»¹.

Μεταφερομένη ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ πεδίου ή 'Ορθολογιστική αὕτη θεωρία, σημαίνει ότι η οἰκονομική μηχανή, αὐτομάτως καὶ ἐλευθέρως λειτουργούσσα, δῦνηγεῖ μὲ δπόλυτον ἀναγκαίοτητα πρὸς τὴν ύλικὴν πρόσθιον καὶ τὴν εὔημερίαν, δηλαδὴ πρὸς τὴν αὔξησιν τοῦ ύλικοῦ πλούτου καὶ τῶν ύλικῶν μέσων τῆς κοινωνικῆς δλότητος. Οὐδεμίαν ἐπομένως σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός ότι δύλικδε οὗτος πλουτισμὸς τῆς κοινωνίας, ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν ζημίαν ή τὴν συντριθήν ἀτόμων τινῶν ή τάξεων. Ή ἀνθρωπίνη κοινωνία ἐν τῷ συνόλῳ της βλέπει σταθερῶς αὔξανόμενον τὸν ύλικόν της πλούτον διὰ τῆς ἐλευθέρας λειτουργίας τῶν οἰκονομικῶν νόμων, ἔστω καὶ ἀν δὲν μετέχουν τοῦ ἐν λόγῳ πλουτισμοῦ ὀρισμένα ἀτομα καὶ φρισμέναι τάξεις. Τὸ τελευταῖον τοῦτο «μερικόν» γεγονός, δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀξίαν τοῦ «γενικωτέρου» τοιούτου, δηλαδὴ τοῦ συνολικοῦ πλουτισμοῦ², δύποῖος πρὸ παντὸς ἐνδιαφέρει τὸν Adam Smith καὶ τοὺς μαθητάς του, οἵτινες ἀδιαφοροῦν διὰ τὰς «ἀνθρωπιστικὰς» τοῦ ἐν λόγῳ γεγονότος συνεπείας, — ἀφ' οὗ δι' αὐτοὺς ή οἰκονομική ζωή, εἶναι αὐτόνομος μηχανισμός, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰς συμπαθείας τῶν ἀνθρώπων καὶ συνεπῶς ἀδιάφορος πρὸς τὴν κατάστασιν αὐτῶν. Ή τοιαύτη δύμας «ἐπιστημονική» ἀντίληψις περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν σκοπῶν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, — ἀμεσος ἀπόρροια τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐφαρμογῆς τῶν ίδεῶν τοῦ 'Ορθολογισμοῦ — δὲν ἔξηγεῖ μόνον τὴν ἀντίφασιν μεταξὺ τῶν θεωρητικῶν ίδεῶν καὶ τῶν πραγματικῶν διαπιστώσεων τοῦ Σμιθιανισμοῦ: ἀλλὰ ἔσχε ἐπὶ πλέον καὶ σοθαρωτάτας συνεπείας ἐπὶ τῆς Φιλελευθέρας οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν δποίαν προσέδωκεν ὀρισμένα χαρακτηριστικά, ποὺ ἀπετέλεσαν ἀκριθῶς τὴν οὐσιαστικὴν ἀδυναμίαν καὶ τὴν μειονεκτικότητα αὐτῆς. Διότι ἔξ αἰτίας ταύτης, ή Φιλελευθέρα ή Κλασσικὴ Οἰκονομία κατέληξεν εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οἱ δποῖοι ἐν τούτοις ἀποτελοῦν τοὺς ἀποκλειστικοὺς παράγοντας τῶν ἐκδηλώσεων της, — ἔξ αἰτίας ταύτης ἐφθασεν εἰς τὴν θεώρησιν τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς ὡς μηχανικοῦ συνδυασμοῦ καὶ συμπτώσεως ἀψύχων ύλικῶν γεγονότων, ἀσχέτων πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην συνε-

1 'Ο Leibniz ὑπεστήριξεν ἀνάλογον ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀρμογίας τοῦ κόσμου.

2 "Op. προηγ. σ. 54.

δησιν καὶ βούλησιν,— ἔξ αἰτίας ταύτης ἀπεγύμνωσε τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ κάθε τι ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ οὐσίαν διὰ νὰ τὸν περιορίσῃ εἰς ἕνα γενικὸν καὶ ἀφηρημένον τύπον, τὸν *homo aecconomicus*, — ἔξ αἰτίας ταύτης τέλος ἐπαρουσίασεν ἐαυτὴν ως ἀνάγλητον καὶ ἀσυγκίνητον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀθλιότητα καὶ δυστυχίαν, θεωρουμένην ως φυσικήν καὶ ἀναπόφευκτον, ως ἀδιάφορον καὶ ἀπαθῆ πρὸς ἡθικὰς ἐπιδιώξεις καὶ πρὸς ἡθικούς σκοπούς.

“Απασαι αἱ ἐκτεθεῖσαι θεωρίαι, ἀπασαι αἱ ἐκτεθεῖσαι ίδεαι, εἰς τὰς ὁποὶας κατέληξεν ἡ Ισχυρὰ διάνοια τοῦ Adam Smith, συναρμολογηθεῖσαι καταλλήλως καὶ συμπληρωθεῖσαι παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ — ίδιως τῶν Ricardo, Malthus καὶ J. B. Say — ἀπετέλεσαν τὸ κοινωνικοοικονομικὸν σύστημα ποὺ ἀπεκλήθη Φιλελεύθερος Ἀτομισμός. Ὅπὸ τὴν ἀρχικήν, τὴν κλασσικὴν αὐτοῦ μορφήν, διτελευταῖος οὗτος δύναται ως ἔξῆς νὰ συνοψισθῇ: εἰς τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν κυρίαν βίασιν καὶ τὸν οὐσιαστικὸν ρυθμιστὴν αὐτῆς. Ὅπὸ τὰς οἰκονομικὰς πάλιν σχέσεις, τῶν δποίων ἀσυνείδητον ὅργανον εἶναι δ ἀνθρωπος, ὑπάρχει μία «φυσική» τάξις ἢ ὅργανωσις, ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως εύρισκομένη, ποὺ διέπεται ἀπὸ αἰωνίους, ἀναλλοιώτους, μὲ μηχανικὸν αὐτοματισμὸν λειτουργούντας φυσικούς νόμους, ἀπαραβιάστους ἀπὸ τὴν θέλησιν οἰουδήποτε νομοθέτου¹. Οἱ νόμοι οὗτοι, συνίστανται ἐκ γενικῶν τινων καὶ ἀναμφισβήτητου κύρους ἀξιωμάτων, ἀπὸ τὰ δποία ἀφορμωμένη, ὥστα ως τὰ γνωρίσῃ, ἢ νόησις, δύναται διὰ σειρᾶς ἀφηρημένων συλλογισμῶν νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν κατανόησιν τῶν μερικῶν οἰκονομικῶν φαινομένων². “Αμα ως ὑψωθῶμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἐν λόγῳ νόμων, τότε δὲν ἔχομεν ἄλλο τίποτε νὰ πράττωμεν, παρὰ νὰ ἀποφεύγωμεν ἐπιμελῶς πᾶσαν ἐπέμβασιν δυναμένην νὰ παρακαλύῃ τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀπρόσκοπτον λειτουργίαν των. Ἐλευθέρα δὲ λειτουργία τῶν οἰκονομικῶν νόμων, δὲν σημαίνει κατ’ οὐσίαν παρὰ τὴν ἐλευθέραν ἐπιδιώξιν ἐκ μέρους τοῦ ἀτόμου τῶν παρὰ τῆς φύσεως τεταγμένων εἰς αὐτὸ σκοπῶν, δηλαδὴ τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ συμφέροντος. Τὸ προσωπικὸν αὐτοῦ συμφέρον δ ἀνθρωπος, ἐάν ἀφήνεται ἐλεύθερος, εἶναι εἰς θέσιν διὰ τοῦ λογικοῦ νὰ ἀνευρίσκῃ καὶ νὰ κατανοῇ καλύτερα καὶ ἀσφαλέστερα ἀπὸ οἰονδήποτε τρίτον: τὸ Κράτος κατὰ συνέπειαν ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποφεύγῃ ἐπιμελῶς οἰανδήποτε ἐπέμβασιν, ὅχι μόνον πρὸς παρεμ-

¹ Malthus: *Principe de Population*, II, XIII, 312.

² J. B. Say: *Ενθ. ἀν. I, σ. XXX.*

βολήν περιοριστικῶν φραγμῶν εἰς τὴν ἀτομικὴν δρᾶσιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς καθοδήγησιν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν. Ἐὰν τοιουτοτρόπως τὸ Κράτος συμπεριφέρεται, οἱ οἰκονομικοὶ νόμοι ἀκωλύτως ἐνεργοῦντες, θὰ ἔξασφαλίζουν ἀφ' ἑαυτῶν τὴν ἀρμονίαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνίας.

Τὸ κοινωνιοοικονόμικὸν τοῦτο σύστημα φέρει προφανῶς βαθείαν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ὁρθολογιστικῆς φιλοσοφίας, ἐκ τῆς ὅποιας ἄλλως τε κατ' ἀρχὴν ἀπέρρευσε: διότι θεωρεῖ τὴν κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωὴν ως αὐθύπαρκτον «ούσιαν» λειτουργοῦσαν ἀφ' ἑαυτῆς καὶ αὐτομάτως χάρις εἰς τὴν ὑπαρξιν γενικῶν καὶ πανισχύρων ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας ἢ τῆς Φύσεως τεταγμένων νόμων, οἱ δποῖοι τὴν διέπουν μηχανικῶς καὶ ἀπαραθιάστως, μακράν πάσης συμβολῆς ἢ ἐπεμβάσεως τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως καὶ ἐνεργείας. Διότι θεωρεῖ ως μοναδικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, τὴν γνῶσιν τῶν ἐν λόγῳ καθολικῶν καὶ αἰωνίων νόμων, μέχρι τῶν δποίων ἀνυψούμεθα μέσῳ τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς νοήσεως. Διότι θεωρεῖ τὴν βούλησιν καὶ τὰς λοιπὰς ψυχικὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, ως καθαρῶς παθητικὰς δυνάμεις, ποὺ δφει..ουν ἀπλῶς νὰ προσαρμόζωνται καὶ νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς ἔξωθεν ἐπιθαλλομένους καὶ διὰ τοῦ λογικοῦ συλλαμβανομένους νόμους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, διὰ τὸ ἐν λόγῳ σύστημα, ἢ γνῶσις, χωρὶς καμμίαν ἄλλην θετικὴν προσπάθειαν ἢ συμβολήν, εἶναι ἀρκετὴ διὰ τὴν ἔξασφάλισιν τῆς εὔτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφ' οὗ ἡ τελευταία αὕτη παρασκευάζεται ἐν ἀγνοίᾳ μας καὶ αὐτομάτως παρὰ τῶν ἐκτὸς ἡμῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν νόμων, ἐφ' ὅσον ἐλευθέρως λειτουργοῦν. Ἡ γνῶσις δηλαδὴ τῶν οἰκονομικῶν νόμων, συνεπάγεται ἀναγκαίως τὴν ὑποταγὴν εἰς τούτους, ἀφ' οὗ οὗτοι δὲν εἶναι παρὰ αὐτὸς δ Λόγος. Ὅποταγὴ δέ, σημαίνει προαγωγὴν καὶ πρόδον τοῦ ἀνθρώπου, — πρόδον ὅμως καὶ προαγωγὴν εἰς τὴν δποίαν δ τελευταῖος οὗτος δὲν συμβάλλει, παρὰ μόνον διὰ τῆς παθητικῆς πειθαρχικότητος καὶ τῆς δουλιτικότητος αὐτοῦ. Τοιαύτη εἶναι εἰς γενικὰς γραμμὰς ἢ κεντρικὴ φιλοσοφικὴ ίδέα τοῦ Φιλεγγευθέρου Ἀτομισμοῦ δ δποῖος, ως ὑποτάσσων τὴν κοινωνικὴν ζωὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν τοιαύτην καὶ ταύτην εἰς ἔξωτερικούς μηχανικούς καὶ αὐτομάτους νόμους καὶ ως ἔξαίρων τὴν ἀπόλυτον καὶ ἀνεξέλεγκτον δρᾶσιν τοῦ ἀτόμου, καταλήγει κατ' ἀνάγκην εἰς ὑλιστικὴν καὶ ἔγωιστικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας.